

Карпенко О. В.
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри інформаційної політики та електронного врядування
Національної академії державного управління при Президентові України,
старший науковий співробітник
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
Тарнавська С.В.
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ США

***Анотація.** На основі наявної джерельної бази проаналізовано реалізацію системи надання освітніх послуг вищими навчальними закладами США, зокрема розглянуто особливості функціонування університетської автономії. Узагальнено позитивні наслідки американського шляху розвитку системи вищої освіти через застосування високого ступеню децентралізації її управління.*

***Ключові слова:** децентралізація управління, освітні послуги, академічні свободи, університетська автономія.*

Національна система університетської освіти США, незважаючи на свою автономність, знаходиться під впливом домінування державної ідеології та сервісної політики. Зміст університетської освіти США формувався під впливом принципів лібералізму й громадянського служіння, які визначають політику та місію американських вищих навчальних закладів у суспільстві. Формування структури сучасної американської освіти відбувалось під впливом досліджень різних моделей комунікацій як пошуку шляхів вирішення соціальних, економічних та політичних завдань. Американська система вищої освіти побудована на базі вільної та одночасно рухливої координації науково-освітніх спільнот, а не на основі директивної й централізованої управлінської моделі, тобто вона являє собою автономну соціальну організацію. Особливість управління освітою в США визначається законодавчою базою, яка дозволяє проводити її регулярне оновлення. Законодавчим забезпеченням реалізації державної освітньої політики є акти Конгресу США зібрані у “Кодексі законів США” у розділі 34. Збірник законів перевидається щорічно з доповненнями. Конгрес США щорічно приймає нові законодавчі акти у сфері надання освітніх послуг. Законодавчі зібрання штатів (легіслатури) значну частину відповідальності делегують місцевим органам управління освітою, як державним, так і суспільним, надаючи їм разом з

університетами широку самостійність при прийнятті управлінських рішень в процесі надання послуг цими навчальними закладами. Вищі навчальні заклади керуються суспільними комітетами, функціями яких є розробка основних цілей та стратегій освіти. Основними науково-учбовими одиницями в університетах є відділення (департаменти). Рішення на рівні відділення визначають зміст та напрям учбової та наукової діяльності ВНЗ.

В різних штатах існують різні організаційні структури для здійснення управлінських функцій вищими навчальними закладами. За відсутністю жорсткого державного контролю вплив на роботу департаментів здійснюють асоціації, при цьому цілі освіти напряму взаємопов'язані з соціально економічною політикою держави.

Діяльність департаментів з реалізації різних освітніх програм спричинила необхідність виникнення процедури їх оцінки. Саме цю функцію у США й виконують асоціації. Така система управління потребує організації широкої та поглибленої комунікації серед різних суб'єктів надання освітніх послуг, а також з представниками роботодавців та місцевих громад. Саме асоціації, які визначають цілі освіти, запровадили необхідність оцінки студентської комунікативної компетенції. Для всієї системи вищої освіти США притаманний плюралізм та діалог як форма соціально конструктивних відносин, що відображає проникнення ідеї контракціонізму у сферу освіти. Ідея контракціонізму є загальною основою стандартів і програм американської освіти, їх оновлення у відповідності до соціального контексту сфери професійної діяльності випускників університетів. Міжнародні американські університети формують національний інтелектуальний потенціал та сприяють становленню світових цінностей американського суспільства. Особливий вплив на розвиток сучасної системи надання освітніх послуг ВНЗ здійснюють політологічні та медіа-комунікаційні департаменти, факультети журналістики, вищі школи державного управління, а також різні університетські наукові центри.

Університети США демонструють на основі національної суверенності міжнародний вплив засобів міжкультурної комунікації. Політика соціального діалогу життєво важлива для американських університетів головним чином через їх міжнародну експансію та конкуренцію.

Сучасна американська вища школа є індикатором освітніх світових тенденцій, оскільки її мета – бути попереду світової науки та світової педагогіки, що і визначає загальні принципи державної освітньої політики. Освіта для американського суспільства є фундаментом майбутнього економічного благополуччя. В країні сформувався своєрідний культ освіти, який формується не тільки на основі суспільної думки, але і на основі практичної реалізації, як то зустрічі президента США з кращими студентами, викладачами, ученими, які позиціонуються як інтелектуальна еліта нації. Основою державної освітньої політики є постійна популяризація американської системи освіти як найкращої в світі. Широко диференційована мережа учбових закладів пропонує

багаторівневі учбові програми великого діапазону професіональної спеціалізації. Учбовий процес має ефективну організацію, добре технічно забезпечений та відповідає всім вимогам сучасного інформаційного суспільства. США витрачають на вищу освіту в середньому 3% річного ВВП. Вища освіта США — це пріоритетна сфера американської державної політики, яку визначає федеральний уряд, від наряду якої залежить економічний розвиток і процвітання країни.

Актуальність вивчення функціонування системи надання освітніх послуг ВНЗ США обумовлено потенціальними можливостями щодо використання позитивного американського досвіду в Україні, який відображає гнучкість і здатність освітньої системи швидко адаптуватись до викликів часу сучасного інформаційного суспільства.

Метою статті є аналіз іноземних та вітчизняних джерел з питань реалізації державної політики у сфері надання освітніх послуг вищими навчальними закладами США.

Загальні питання з історії становлення та розвитку вищої освіти США висвітлили у своїх працях такі дослідники, як Л. В. Кнодель, О. Ю. Коваленко, В. Е. Лунячек, О. О. Романовська, К. О. Самохіна, Ф. А. Махер та інші [7-9; 11; 15; 20; 22]. Науковці розглянули широкий спектр різноманітних питань побудови та функціонування американської вищої школи. Зокрема, розкрили структуру американської системи вищої освіти. Однак, слід зазначити, що наводяться різні думки стосовно типів вищих навчальних закладів. Так, Л. В. Кнодель згадує у своїй роботі лише університети та коледжі [8, с. 18], тоді як О. Ю. Коваленко подає іншу класифікацію закладів вищої освіти, за якою виділяє три типи ВНЗ: коледжі, університети та спеціалізовані інститути [9, с. 179]. О. О. Романовська говорить про чотири категорії американських ВНЗ: університети, чотирирічні коледжі, технічні навчальні заклади, дворічні муніципальні коледжі [15, с. 21.].

Крім цієї проблеми дослідники розглянули систему вступу до вузів, методи навчання студентів, систему оцінювання знань, особливості управління вищою освітою (децентралізована система) [8, с. 19–20; 9, с. 179; 11, с. 36, 39–42]. Підкреслено, що навчання у всіх ВНЗ США, незалежно від форм власності, є платним [15, с. 21; 20, с. 99]. Зокрема, В. Е. Лунячек зазначає, що плата за навчання є різною і може становити від 5 тис. дол. на рік у місцевих коледжах до 12–25 тис. дол. – у чотирьохрічних коледжах і університетах [11, с. 37]. Л. В. Кнодель зазначає, що однією з особливостей американської системи вищої освіти є перевага приватних вузів над державними. Так, дослідниця пише, що у США налічується понад 150 університетів та понад 1900 чотирьохрічних коледжів. Дві третини університетів знаходяться в приватній формі власності [7, с. 231].

Систему управління вищою освітою США розглянули у своїх публікаціях О. В. Баєва та А. В. Башарина [1; 17], які висвітлили механізми державного управління американською вищою освітою. О. В. Баєва проаналізувала діяльність органів керівництва освітньою галуззю, до яких

відносяться Департамент освіти США, спеціальний Комітет з освіти при Конгресі США та відділи освіти у кожному штаті [1, с. 144]. Дослідниця підкреслила, що система вищої освіти США характеризується надзвичайно ліберальною системою управління університетами, яка базується на абсолютному пріоритеті інституціональної автономії та мінімальному державному контролю. В країні нормативно закріплено та успішно функціонують механізми самоуправління в ВНЗ. Федеральний уряд не має права встановлювати загальнонаціональну систему освіти, визначати політику і навчальні програми для коледжів та університетів. Рішення щодо окреслених питань приймаються на рівні влади штату або округу. Крім зазначених питань у статті розглянуто проблему проведення акредитації вищих навчальних закладів США, що здійснюється агенствами регіональних асоціацій навчальних закладів та професійними асоціаціями [1, с. 143–144, 147–148].

Російська дослідниця А. В. Башарина розглянула характерні риси моделей ВНЗ з точки зору управлінського підходу, що були сформовані впродовж історичного розвитку суспільства. Виокремлено їхні наступні моделі: колегіальна, ієрархічна, політична та анархічна. Автор виділяє дві групи ВНЗ у зарубіжних країнах за географічною ознакою – континентальні і атлантичні. В континентальній моделі головний акцент робиться на поєднання децентралізації і демократизації розвитку національних освітніх систем. Атлантична модель характеризується інституціональною і фінансовою автономією, сильним самоуправлінням, непрямим контролем зі сторони держави, наявністю спеціалізованих агенств-посередників, яким делеговані управлінські функції. Дослідниця підкреслює, що модель освіти в США поєднує в собі риси як континентальної, так і атлантичної моделі, американська система вищої освіти – одна із самих децентралізованих в світі, побудована на вільній координації освітніх співтовариств, а не на основі централізованого управління. В США нема єдиної національної системи освіти, а відносини влади штату і університету можуть варіюватися від сильного контролю до значної автономії. Також у роботі автор розглядає особливості розвитку російської системи вищої освіти і зазначає, що вона втрачає поступово свою самобутність і наслідує позитивні риси американської моделі, але разом з тим стикається з рядом складностей щодо адаптації цієї моделі [17, с. 57-60, 65].

Розвиток американського законодавства в сфері вищої освіти розглянуто в працях О. Верхогляд, Ю. Ю. Романовської, О. О. Романовського, які звертають увагу на особливі риси вищої освіти США, серед яких: чотири категорії вищих навчальних закладів, децентралізована система управління вищою освітою та платне навчання [3, с. 82–83]. Висвітлено історію виникнення, розвитку та становлення американської вищої освіти. Проаналізовано особливості законодавства стосовно державного і приватного секторів вищої освіти США. Наведено приклади відмінностей у тому, як законодавство застосовується до державних і приватних ВНЗ. Зокрема, зазначено, що Федеральний уряд має право регулювати фінансування або навіть закрити будь-який

державний вуз, тоді як приватні університети діють на основі власних хартій (так званих «хартій постійної інкорпорації») без істотного втручання держави. Окрім того, на приватні вищі навчальні заклади не поширюється дія Федеральної Конституції в повному обсязі, а також вони не зобов'язані дотримуватися нейтралітету щодо віросповідання [3, с. 86–90]. Дослідники розглянули характерні риси взаємовідносин між законодавством та вищою освітою в першій половині ХХ ст. Охарактеризовано джерела законодавства про вищу освіту США. Вказано, що закон (законодавство) про вищу освіту ґрунтується на зовнішніх законах – створені і приводяться в дію організаціями, що знаходяться за межами ВНЗ, та внутрішніх законах – це те законодавство, яке університети та коледжі створюють і використовують самостійно [4, с. 75].

Окрему увагу на особливості вступної системи до вищих навчальних закладів США звернули С. В. Ломакович та В. М. Терещенко. У роботі висвітлено критерії-вимоги, які можуть висуватися до вступників американських ВНЗ, які обирають на свій розсуд. Наведено приклади систем вступу до університетів, що входять до так званої “Ліги Плюща”. Однак автори підкреслюють, що одним з основних критеріїв для вступу в багатьох ВНЗ є результати стандартизованих тестів. Стандартизоване тестування використовується у США у вигляді матуральних екзаменів і у вигляді тестувань, орієнтованих на вступ [10, с. 39-42]. Відповідно до критеріїв вступу автори виокремлюють дві моделі вступної кампанії: холістично-об’єктивізовану (враховуються об’єктивні показники – результати шкільного атестата, тестувань тощо) та холістично-суб’єктивізовану (окрім об’єктивних показників значну роль відіграють суб’єктивні фактори – рекомендації шкільної адміністрації, вчителів, громадських діячів, судження самого суб’єкта навчання про себе) [10, с. 44]. За даними, що подають автори, на 2010 р. в США нараховувалося 4 495 вищих навчальних закладів. На здобуття асоційованого ступеня, що надається після двох років навчання у ВНЗ, вступило 818 тис. осіб, на здобуття бакалаврського (4 роки навчання) – 1 696 тис., на здобуття магістерського (2 роки) – 687 тис., на здобуття докторського – 71 700 осіб (від 3-х до 6-ти років) [10, с. 38–39].

Українські та російські дослідники В. М. Клачко, Є. Панченко, С. Соколовський, В. Бобилева розглянули у своїх працях питання підготовки управлінських кадрів у вищих навчальних закладах США [6; 12; 16; 18]. Висвітлено структуру системи підготовки фахівців в галузі управління. Зокрема, В. М. Клачко зазначає, що здійснення підготовки менеджерів проводиться в рамках загальної системи освіти (бізнес-школи), у приватній мережі навчальних закладів Американської асоціації управління та безпосередньо у промислових фірмах [6, с. 118, 123]. Проаналізовано методи навчання майбутніх управлінців, серед яких кейс-метод, метод проектування, он-лайн навчання, метод консультування, самонавчання, відвідування студентами приватних компаній та підприємств [6, с. 119–121; 16, с. 107–109; 18, с. 147]. С. Соколовський

наголошує, що більшість американських педагогів визначає два головних методи навчання: дискусію та лекцію [16, с. 109].

В. Бобилева відмічає, що на початку XX ст. організована академічна підготовка спеціалістів в області управління освітою була відсутня. Після закінчення Великої Вітчизняної війни професійна підготовка спеціалістів для роботи в сфері управління освітою проводилася в 125 університетах США, і до середини 70-х років XX ст. академічні ступені магістра в цій області почали присуджувати в 300 університетах, ступені доктора філософії – в 150 [18, с. 145]. Дослідниця аналізує різні навчальні програми, за якими ведеться підготовка кадрів в області управління [18, с. 146–147]. Автор відзначає значне поширення у ВНЗ США такого поняття, як лідерство в освіті. Лідерство як процес спрямовано на встановлення демократичних основ взаємодії учасників. Відповідно до такої позиції ціль навчання полягає в підготовці лідера в області управління освітою, який володіє здатністю на основі аналізу того, що було досягнуто в минулому та існує в теперішньому, впровадити нововведення в практику навчального закладу для змін в майбутньому. Також відмічено, що важливим аспектом підготовки майбутнього управлінця освітою є організація навчання в формі діалогу, направленою на не вироблення комунікативних стратегій маніпулятивної взаємодії, а на встановлення демократичних міжсуб'єктних відносин [18, с. 145–146].

Є. Панченко в своїй статті розглядає діяльність Вищої школи ділового адміністрування при Гарвардському університеті, що була створена в 1908 р. Зазначено, що ця школа щорічно готує понад 900 магістрів ділового адміністрування, підвищує кваліфікацію понад 9 тис. менеджерів високого рівня [12, с. 38–39]. Проаналізовано сім принципів діяльності Гарвардської школи бізнесу: кейс-метод, піонерні дослідження, практична орієнтація, міжнародна компетенція, резидентна спільність студентів, виключні ресурси, мережа випускників. Підкреслено, що ці принципи дозволяють Гарвардській школі бізнесу утримувати лідерські позиції на ринку ділової освіти та сприяють не лише інноваційній діяльності школи, а й університету в цілому [12, с. 38–39]. За даними автора на 2010 р. у Гарвардській школі бізнесу підготовка професійних кадрів здійснювалася на десяти кафедрах: облік та менеджмент; бізнес, державне управління та міжнародна економіка; підприємницький менеджмент; фінанси; загальний менеджмент; маркетинг; переговори, організації, ринки; організаційна поведінка; стратегія; технології та операційний менеджмент [12, с. 46–47].

Результати дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх працівників податкової служби у США висвітлено в працях Т. В. Пілюгіної. Розглянуто педагогічні особливості професійного становлення працівників податкової служби у США з XIX ст. і до наших днів. Висвітлено історію становлення та розвитку податкової системи США. Підкреслено, що

виникнення професії податківця, у США відносять до останньої чверті XIX ст., коли розпочала свою діяльність Американська асоціація незалежних бухгалтерів. У 1896 р. штат Нью-Йорк прийняв перший закон про запровадження такої кваліфікації, як дипломований незалежний бухгалтер, що ознаменувало створення акредитованої професії бухгалтера у США [13, с. 113]. Крім цього дослідниця проаналізувала основні положення Стандарту навчального плану з оподаткування (СНПО), яким керуються на факультетах оподаткування у ВНЗ [14, с. 31].

На сьогоднішній день в контексті суспільно-політичної ситуації в Україні та у світі загалом актуальним виступає питання підготовки військових кадрів. Проблеми формування професійної компетентності офіцерів у вищих навчальних закладах США розглянули у своїх роботах Є. І. Брижатиї, М. Єжеев, А. А. Матвієнко, А. Стрілецький [2; 5; 19; 21]. Автори висвітлили структуру військової освіти США, що складається із трьох підсистем: військові навчальні заклади Міністерства оборони, курси позавійськової підготовки офіцерів резерву (ROTC) при цивільних вищих навчальних закладах і прямий набір цивільних осіб на військові посади [2, с. 20; 5, с. 316; 19; 21]. Наголошено, що система військово-професійної освіти в країні базується на широкій мережі навчальних закладів, що дозволяє динамічно та якісно готувати кваліфікованих фахівців для всіх родів військ Збройних Сил США. Також у працях вищезазначених авторів відображено критерії-вимоги до вступників у військові училища, серед основних: американське громадянство, своєчасне складання вступних екзаменів, довідка про стан здоров'я, атестат про середню освіту, характеристика-рекомендації зі школи [19; 21]. Проаналізовано програми підготовки офіцерів, розкрито процес організації навчання у військових закладах освіти [2, с. 21; 5, с. 316–317; 19; 21].

Висновки. Зазначимо, що на розвиток сучасної вищої освіти США впливають соціальні теорії глобалізації, вплив якої посилюється комерціалізацією сфери надання освітніх послуг, що в значній мірі зближує її з ринковими механізмами. Разом з цим в процесі реалізації американської науки залучаються іноземні інтелектуальні знання шляхом запрошення пострадянського викладацького персоналу.

Американська вища школа є добре сформованою стійкою структурою з розгалуженою диверсифікованою мережею учбових закладів, яка ефективно виконує свої основні завдання із забезпечення освітніми послугами всіх категорій населення. Система ВНЗ США дозволяє вдало регулювати, контролювати та прогнозувати необхідну кількість спеціалістів різної кваліфікації, що сприяє тісному взаємозв'язку вищої школи й ринку праці. На сучасному етапі розвитку освіти США сформувалась група провідних учбових закладів з числа дослідницьких університетів, які становлять базис американської сфери вищої освіти.

Притаманна американській вищій школі гнучкість сприяє кардинальному підвищенню рівня ефективності навчального процесу, який відповідає найвищим досягненням науково

технічного прогресу світу. Сучасну вищу школу США виділяє високий рівень технологічної забезпеченості та розповсюдження дистанційної форми освіти.

Сучасна американська система освіти, незважаючи на загально державний пріоритет формування соціальної політики, відрізняється високим ступенем децентралізації. Вища освіта в США знаходиться в управлінні штатів. Відповідно до 10 поправки конституції США, федеральний уряд не має права встановлювати загальнонаціональну систему освіти, визначати політику та учбові програми для кожного ВНЗ. Всі штати мають систему освіти зі своєю специфікою та особливостями. Роль федерального уряду зводиться до формування принципів загальної освітньої політики без втручання в освітні процеси кожного навчального закладу.

Сподіваємось, що проведений аналіз вітчизняної та зарубіжної джерельної бази наукових праць з питань реалізації державної освітньої політики у сфері надання освітніх послуг вищими навчальними закладами США стане важливим доробком сучасним вченим педагогічної науки у подальших дослідженнях.

Література

1. Баєва, О. Державно-громадські засади управління вищою освітою США в контексті досвіду для ВНЗ України / О. Баєва // Освіта і упр. – 2010. – Т. 13, № 1. – С. 143–149.
2. Брижаний, Є. І. Порівняльний аналіз формування професійної готовності офіцерів в арміях провідних країн світу / Є. І. Брижаний // Зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій Ун-ту «Україна» / Хмельниц. ін-т соц. технологій Ун-ту «Україна». – Хмельницький, 2012. – № 5. – С. 20–25.
3. Верхогляд, О. Особливості застосування законодавства США у сфері вищої освіти до державних і приватних ВНЗ / Ольга Верхогляд, Юлія Романовська, Олександр Романовський // Вища шк. – 2010. – № 9. – С. 81–91.
4. Верхогляд, О. Розвиток американського законодавства у сфері вищої освіти в XX – XXI сторіччі / О. Верхогляд, Ю. Романовська, О. Романовський // Вища шк. – 2010. – № 5/6. – С. 68–78.
5. Єжеєв, М. Підготовка офіцерського корпусу та фахівців у сфері національної безпеки в США. Досвід для України / Микола Єжеєв, Степан Ніколаєнко, Олександр Устименко // Вісн. Нац. акад. упр. при Президентові України. – 2009. – № 2. – С. 314–323.
6. Клачко, В. М. Аналіз світового досвіду підготовки управлінського персоналу / В. М. Клачко // Юрид. психологія та педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 115–123
7. Кнодель, Л. Структура вищої освіти США на сучасному етапі розвитку суспільства / Людмила Кнодель // Освіта регіону. – 2011. – № 1. – С. 229–234.

8. Кнодель, Л. В. Сучасна вища освіта в США / Л. В. Кнодель // Вісн. Дніпропетр. ун-ту ім. А. Нобеля. Сер.: Педагогіка і психологія. – 2012. – № 2. – С. 18–23. – Бібліогр.: 5 назв.
9. Коваленко, О. Ю. Структура системи освіти США / О. Ю. Коваленко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / Запоріж. облас. ін-т післядиплом. пед. освіти, Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 54. – С. 177–181.
10. Ломакович, С. В. Система вступу до ВНЗ у Сполучених Штатах Америки / С. В. Ломакович, В. М. Терещенко // Вісник. Тестування і моніторинг в освіті. – 2012. – № 1/2. – С. 37–44.
11. Лунячек, В. Е. Розвиток системи вищої освіти у США в умовах децентралізації влади / В. Е. Лунячек // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія / РВНЗ «Кримський гуманітарний університет». – Ялта, 2009. – Вип. 21, ч. 5. – С. 34–46.
12. Панченко, Є. Дослідницький університет: гарвардські принципи / Євген Панченко // Унів. освіта. – 2011. – № 1. – С. 38–47.
13. Пілюгіна, Т. Історико-педагогічні передумови організації професійної підготовки працівників податкової служби у США / Тамара Пілюгіна // Порівнял. проф. педагогіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 110–115.
14. Пілюгіна, Т. Стандарт змісту професійної підготовки майбутніх працівників податкової служби у вищих навчальних закладах США / Т. Пілюгіна // Порівнял.-пед. студії. – 2011. – № 3/4. – С. 27–32.
15. Романовська, О. О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки ХХ–ХХІ століття. Кн. 2. Особливості вищої освіти США кінця ХХ – початку ХХІ століття : навч. посіб. / О. О. Романовська, Ю. Ю. Романовська, О. О. Романовський ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Укр.-амер. гуманіт. ін-т «Вісконсінський міжнародний університет (США) в Україні». – Вінниця : Нова Книга, 2010. – 266 с. – Бібліогр.: с. 197–203.
16. Соколовський, С. Методи та технології формування комунікаційної компетенції майбутніх управлінців у вищих навчальних закладах США / С. Соколовський // Молодь і ринок. – 2012. – № 6. – С. 107–110. – Бібліогр.: 5 назв.
17. Башарина, А. В. Сравнительный анализ Американской и Российской моделей образования / А. В. Башарина // Социология образования. – 2010. – № 1. – С. 57–66.
18. Бобылева, В. О. Подготовка специалистов в области управления образованием в университетах США / В. О. Бобылева // Высш. образование в России. – 2011. – № 11. – С. 143–148.
19. Матвеевко, А. А. Система высшего военного образования в США [Электронный ресурс] / А. А. Матвеевко // ArtOfWar. – Текст. дан. – [Б. м.], 2012. – Режим доступа:

http://artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/sshasistemawoennogoobrazowanijanachalo21weka.shtml (дата обращения: 13.10.14). – Загл. с экрана.

20. Самохина, Е. А. Высшая школа США и РФ: сравнительный анализ / Е. А. Самохина // Экономика образования. – 2012. – № 1. – С. 96–103.

21. Стрелецкий, А. Система подготовки офицерских кадров в США [Электронный ресурс] / А. Стрелецкий // Pentagonus. – Текст. дан. – [Б. м.], 2006. – Режим доступа: <http://pentagonus.ru/publ/9-1-0-230> (дата обращения: 13.10.14). – Загл. с экрана.

22. Maher, F. Long-term transformations: excavating privilege and diversity in the academy / F. A. Maher, M. K. Thompson Tetreault // Gender and Education. – 2011. – Vol. 23, № 3. – P. 281–297. – Bibliogr.: p. 296–297.